

MOVIUM FAKTA

I • 2015

Collage som visar en del av den stora färgmässiga spännvidd som går att återfinna bland de vintergröna växterna.

VÄXTER FÖR VINTERFÄGRING

Vintergröna växter har många egenskaper som kan utnyttjas för att skapa rika vinterupplevelser i urbana miljöer. I begreppet vinterfägring kan förutom färgspekter på blad och barr även innefattas till exempel intressant bark, grenarkitektur och vinterståndare. I detta faktablad presenteras ett urval användbara växter och hur de kan användas i några spännande designexempel.

Anders Folkesson, Henrik Sjöman & Karolina Brisning

Att måla trädgården med vintergrönskans palett

Här i norra Europa har vi en mycket lång period av vintermörker. Dagsljuset är ofta svagt och blekt. Till råga på allt går växtlivet i dvala under minst sex månader av året och bjuder då inte på den färging som vi har andra delar av året. Särskilt i de områden där det inte kommer någon snö upplevs det mesta som grått och nyansfattigt.

Det är allmänt känt att många blir nedstämda, ja till och med deprimerade, av bristen på ljus under vintern, men det är rimligt att tänka sig att även frånvaron av färger, skiftningar och nyanser kan bidra till detta fenomen. Det borde vara ganska självklart att vi som arbetar i den gröna sektorn gör vad vi kan för att motverka detta!

Nya detaljer synliga

Detta faktablad handlar om vintergröna växter, och givetvis är plantering av sådana en av de mest verkningsfulla insatserna man kan ägna sig åt för att berika vinterns trädgård och landskap. Men innan vi går in mera i detalj på vilka möjligheter de vintergröna växterna ger vill vi uppmärksamma några mer allmänna aspekter. De flesta tänker säkert att trädgården och dess växter

inte har något särskilt att erbjuda under de långa mörka vintermånaderna, men den som öppnar ögonen kommer att se och inse att vintermånaderna faktiskt har sin alldeles speciella skönhet. När den överdådiga blomningen och de glödande höstfärgerna passerat framträder istället en färgpalett som är lugnare och stillsammare, vilket gör att trädgårdens stora former i många fall framträder tydligare än på sommaren. Dessutom blir en rad detaljer hos växterna, som tidigare dolts av bladverk och överröstats av blomning, plötsligt synliga.

En grundläggande faktor för att skapa rikare upplevelser under vinterhalvåret kan vara att faktiskt acceptera säsongens annorlunda förutsättningar, och att utifrån detta utnyttja det vackra hos växternas alla delar och att anstränga sig lite extra för att framhäva sådant som kanske inte är så storslaget och överdådigt.

Det handlar om att arbeta med en palett med mer subtila nyanser. I sammanhanget kan det vara läge att introducera ett begrepp som hittills inte varit mycket använt – nämligen **vinterfärging**. Vi tycker att begreppet på ett bra sätt betecknar alla de typen av växtmaterial och

I en trädgård eller park med endast lövfällande växter, eller som designats endast för att vara fin under sommaren, försvinner en mängd upplevelsekvantiteter med den första frosten – färger, former, rumsligheter, den ombonade känslan... Vi skulle aldrig acceptera att funktioner och upplevelsevärden hos en byggnad eller en inredning på detta sätt skulle upphöra att existera under ena halvan av året – och vi borde inte försumma möjligheterna att med vintergröna växter och annan vinterfärging gjuta liv i våra utemiljöer även under vinterhalvåret!

Städsegrön eller vintergrön:

Två begrepp som ofta sammanblandas är *städsegrön* och *vintergrön*. I dagligt tal brukar man kalla de växer som är gröna över vintern för kort och gott vintergröna. Då innefattar man både städsegröna och vintergröna växter, vilket dock inte är riktigt samma sak i vårt nordiska klimat.

Städsegröna växter är de som behåller sina blad/barr i mer än ett år. För det mesta byts bladen eller barren ut inom fem år men det händer också att de kan sitta kvar längre. I Norden är det främst barrväxter som är städsegröna men det finns även städsegröna buskar som klarar klimatet här, till exempel lagerhägg (*Prunus lauroceracus*) och rhododendron (*Rhododendron* spp.).

När det gäller de vintergröna växterna behåller de inte alla sina blad över vintern, utan bara en viss del. I engelskan benämns denna typ av växter ofta "semi-evergreens", dvs. halvt städsegröna. I vissa fall kan en vintergrön växt vara städsegrön i ett varmare klimat (till exempel en del *Cotoneaster*-arter). Till de vintergröna växterna hör också ett antal perenner. För många är en perenn en växt som vissnar ned på hösten för att sedan skjuta upp igen ur marken på våren, men det finns alltså även flera arter som har övervintrande blad, såsom hasselört, revsuga, bergenia.

växtgestaltungsuttryck som har något estetiskt att tillföra på vintern. I begreppet kan man – förutom vintergröna växter – inkludera företeelser såsom intressant bark, vintergrenverk med vacker färg, intressant grenarkitektur, kvarsittande frukter, vinterståndare, kvarsittande frö- eller blomställningar, vinterblommade eller mycket tidigt vårblommade växter.

Vi vill understryka värdena hos dessa andra vinterfågringsaspekter vid sidan av det vintergröna växtmaterialet eftersom det gör vinterpaletten så mycket rikare. Även om det finns mycket olika vintergröna växter att välja på (som vi ska visa i det följande) så ger kombinationen av vintergröna växter och övriga typer av vinterfågringsinslag en helt annan möjlighet att skapa rika vintermiljöer och upplevelser. I slutet av faktabladet kommer vi att ge några konkreta exempel på hur detta kan göras.

Gammalt och tråkigt eller nytt och fräscht?

Bland många anses vintergröna växter, och då speciellt vintergröna buskar och träd, vara något tråkigt och något som man härleder till planteringar från 1960- och 1970-talet. Kanske har just det ensidiga användandet av vintergröna växter, utan komplement av andra vinterfågringsaspekter och andra växtslag, varit en av de mest bidragande orsakerna till att många idag inte har en särskilt positiv inställning till vintergrönt.

En annan anledning står troligen att finna i att det vintergröna växtmaterial som användes under 1960- och 1970-talet till viss del inte var hårdigt här, samt att växtmaterialet ofta var mottagligt för diverse sjukdomar. Bristande kän-

nedom om barrväxternas slutliga storlek tillsammans med otillräcklig skötselkunskap ledde också till att man än idag kan se exempel på förväxta och/eller felaktigt beskurna barrväxtplanteringar.

Samtidigt är det sorgligt om dessa negativa aspekter ska fortsätta att prägla många inställning till det vintergröna materialet. Några faktorer som talar för att vi framöver ska kunna skapa en attitydförändring hos allmänheten är att vi idag har en betydligt större kunskap om hur det vintergröna växtmaterialet utvecklas och ska skötas, liksom att det numera finns ett material som är bättre anpassat för svenska förhållanden.

Det finns förvisso fortfarande en hel del att göra när det gäller själva växtmaterialet, till exempel är sortimentet av vintergröna *bladväxter* ganska begränsat. Men det som kanske behövs mest av allt är ett medvetet och genomtänkt användande av det vintergröna materialet i designskedet – det behövs helt enkelt fler landskapsarkitekter och trädgårdsdesigners som har god kunskap om materialet och förstår att utnyttja detta till dess fulla kapacitet.

Som det är idag så glöms vinteraspekten ofta bort eller ses som något mycket sekundärt. Alltför ofta tycks fokus huvudsakligen ligga på att skapa en överdådigt sommarblomstrand plantering, vilket på ett sätt kan vara lite märkligt eftersom naturen i sig själv ändå är så vacker under sommaren.

Många gånger känns det som att man lite pliktskyldigt, efter att designkonceptet i övrigt är klart, adderat en eller annan vintergrön buske i sin växtförteckning, istället för att ha tankar om vinteraspekterna med från grunden.

En bild från Amaliehaven i Köpenhamn, där man arbetat mycket medvetet med olika typer av vinterfärging. Här återfinns till exempel en kombination av klippt idegran i olika former och färger, friväxande mörka idegransbuskage och ljusa aukubabuskar, skulpturalt vackra trädstammar, röda kornellstammar, växter med kvarsittande fröställningar, vintergröna marktäckare, mera. Under sommarhalvåret tillkommer massor av grönska och en överdådig blomning – men vintervarianten har ett alldeles eget uttryck med fullt jämförbara kvalitéer.

Olika karaktär på bladverk

En annan förklaring till att vintergröna växter idag används i så liten omfattning är sannolikt också att det lever kvar ett antal fördomar gentemot det vintergröna: att vintergrönt är murrigt, att det är plastigt, att det är statiskt, att det är mörkt, kompakt, bara grönt ... När det gäller plastigheten så är det förvisso så att tjocka, blanka blad är något som vi ganska ofta ser hos vintergröna växter. Nu ligger ju skönheten i betraktarens ögon, men för oss som gillar vintergrönt så är det en fröjd att se hur det sneda vinterljuset reflekteras och sprids via det täta, blanka bladverket hos lagerhägg, järnek, buxbom, murgröna eller mahonia.

Sedan kan ju vintergröna bladverk även ha helt andra karaktärer. De kan till exempel vara matta som hos rynkolvonet eller den halvt vintergröna *Lonicera × purpusii*, de kan vara trådmala som hos rosmarinbenveden eller vissa berberisarter. De två sistnämnda utgör också exempel på arter som har ett mer öppet, inte så

kompakt, växtsätt med mindre blad. I detta sammanhang kan även nämnas arter som *Osmanthus × burkwoodii*, vissa mer storvuxna arter av oxbär, till exempel videoxbäret (*Cotoneaster salicifolius*) och Hylmös oxbär (*Cotoneaster × hylmoei*) samt olika ginstarter. Här måste också pekas på några perenna arter med blad som är allt annat än tjocka, blanka och ”plastiga”, till exempel grönlandsfingerört (*Potentilla tridentata* 'Nuuk'), silverarv (*Cerastium tomentosum*), vitrandig japansk starr (*Carex morrowii* 'Ice dance') och silverhavre (*Helictotrichon sempervirens*). Även palmiljjan, *Yucca filamentosa*, med dess mattgröna, spetsiga svärd till blad, behöver nämnas i sammanhanget.

Och så har vi det här med att vintergröna växter bara är tråkigt gröna, här är det lite som att begreppet ”vintergrönt” sätter krokben för sig självt. I själva verket är långtifrån alla växter med kvarsittande blad eller barr gröna. Tvärtom finns det en mycket stor diversitet när det gäller färgskalan. När det gäller barrväxter finns mörkgröna, ljusgröna, gulgröna, blågröna, bronsfärgade,

silverfärgade samt en mängd andra nyanser. När det gäller bladväxterna är variationen ännu större, förutom de ovan nämnda nyanserna går det att finna vintergröna blad som är röda, vinröda, gula, vitbrokiga, gulbrokiga ...

Vintergröna växter förändrar sig inte så mycket under årets lopp som andra, lövfällande växter – men det är ju också en styrka med tanke på att de därmed bidrar med en formmässig stabilitet i trädgården. Sedan har många arter ändå en tydlig årstidsdynamik vad gäller färgerna. Här kan till exempel nämnas det röda bladutspringet hos vissa sorter av japansk buskrosling, (*Pieris japonica* 'Mountain fire') och lagerhägg (*Prunus lauroce-*

rasus 'Etna'), de vintertid kopparfärgade barren hos hiban (*Thujaopsis dolobrata*), de illgröna nya skotten på vissa ädelgranar, de mot vinrött rodande vinterbladen hos vissa arter (till exempel rosmarinbenved, *Euonymus nanus*) och de höstfärgstoner som en del vintergröna bladväxter får på hösten och sedan behåller vintern ut (till exempel långbladig berberis, *Berberis julianae*, och en del *Cotoneaster*-arter). Ja, listan på små subtila – men intressanta – årstidsförändringar hos det vintergröna materialet kan göras mycket lång. Och då ska man också betänka att det finns en mängd vintergröna växter som även har en intressant blomning.

Fördelarna för en växt med att vara vintergrön

En annan tänkbar anledning till att vi ser alltför få intressanta planteringar med vintergrönt kan vara en okunskap om var och hur vintergröna växter verkligen trivs, alltså vilka ståndortsförutsättningar som är mest gynnsamma. För att få denna förståelse kan det vara värdefullt att fundera på var i världen som vi kan finna vintergröna växter och varför de växer just där.

Hushållning med resurser

Faktum är att om man besöker några av de för växtlivet mest utmanande miljöerna i den tempererade delen av världen, kommer man där att finna en stor andel vintergröna arter. Om vi tittar i ett svenskt perspektiv så hittar vi till exempel vår inhemska tall (*Pinus sylvestris*) i riktigt torra hållmarksmiljöer, där få andra trädarter klarar av att växa.

Åker man ner i Sydeuropa och besöker liknande miljöer finner man svarttall (*Pinus nigra*), i östra USA finner man rödtall (*Pinus resinosa*), i västra USA finner man gultall (*Pinus ponderosa*) medan man i Kina påträffar bland annat den kinesiska rödtallen (*Pinus tabuliformis*) – alla i liknande växtmiljöer. Anledningen till att det är just tallar (samt även andra barrträd) som återfinns i dessa miljöer är flera, men en avgörande anledning är dessa trädarters flexibilitet under året.

Genom att vara städsegröna kan de hushålla med sina resurser under året och ligga lågt med sin fotosyntesaktivitet under de alla varmaste och torraste veckorna och därmed inte riskera att förlora en massa vatten genom klyvöppningarna.

Istället kan de förlägga sin tillväxt under de perioder då förhållandena är som bäst, vilket vissa år kan vara under februari eller i slutet av oktober. Detta ger dem en större flexibilitet jämfört med lövträd som har en specifik säsong för att kunna samla sin energi.

Visserligen innebär det en ganska kostsam investering för barrträd och vintergröna växter att producera långlivade barr och tjocka, vintergröna blad. Man kan här jämföra med exempelvis en poppels billiga investeringar i tunna, enkla blad, vilket innebär att poppeln istället kan satsa sin energi på snabb tillväxt. Men poppels typ av strategi är egentligen bara framgångsrik i miljöer som är rika på vatten och näring. Däremot kan den ”kostsamma” strategi, som många vinter- och städsegröna arter har, vara en framgångsrik inriktning i mer stressande habitat där resurserna är mer begränsande och där man måste vara mer flexibel.

Anpassning till kyla och skugga

En ytterligare miljö där det är framgångsrikt att investera i dyra städsegröna blad och barr är i utpräglat kalla klimat. Studerar man utbredningen av många barrträd finner man dem koncentrerade till en nordlig utbredning eller till hög bergsterräng. Även i ett klimat med en kort vegetationsperiod kan det vara bra att vara flexibel. Att vara städsegrön i ett kallt klimat medför att man kan tjuvstarta tidigare och ha en aktiv fotosyntes flera veckor tidigare än många lövträd samt även utnyttja en lång mild höst.

Vår inhemska tall (*Pinus sylvestris*) klarar att växa i riktigt torra hållmarksmiljöer, där få andra trädarter kan överleva.

Exempel på städsegröna barrträd med en imponerande härdighet är sibirisk cembratall (*Pinus sibirica*) och pichtagran (*Abies sibirica*). Exempel på riktigt härdiga bladväxter är *Rhododendron catawbiense* och andra alpina, småbladiga rhododendron.

Vi finner även en stor andel vinter- och städsegröna arter i skuggiga miljöer. Som exempel kan man nämna de fantastiska lövskogarna i Kaukasus och i de Pontiska bergen i nordöstra Turkiet, som bland annat domineras av äkta kastanj (*Castanea sativa*) och orientalisk bok (*Fagus orientalis*). Sommartid är dessa skogar mycket mörka, och det är en väldigt begränsad andel solljus som tillåts komma igenom det täta lövtaket.

Trots detta sommarmörker finner man ett fantastiskt frodigt buskskikt, bestående av en stor andel städsegröna arter såsom buxbom (*Buxus colchica*), idegran (*Taxus baccata*), järnek (*Ilex colchica*), rhododendron (*Rhododendron ponticum*) och den storbladiga murgrönan (*Hedera colchica*).

Även dessa arter visar på en flexibilitet under året, med en återhållen energitillverkning genom fotosyntesen sommartid medan de under den del av året då de ovanväxande träden saknar blad kan insamla en stor mängd solenergi. I studier har

det visat sig att plantor som växer under andra lövträd kan samla mellan 36–98 procent av sin totala solenergi under den period då ovanväxande lövträd saknar löv.

Det är viktigt att påpeka att trots att dessa nämnda arter är mycket framgångsrika i skuggiga miljöer är flertalet av dem beroende av en jämn mark- och luftfuktighet. Vid användning av dessa arter är det viktigt att placera in dem i sammanhang där deras krav tillfredsställs – det finns alltför många exempel på hur rhododendron, som naturligt växer i svala och fuktiga lövskogar med en minimal ogräskonkurrens, planteras i öppna gräsytor med en vanligen mycket svår etablering och tråkig utveckling.

Dessa exempel visar på hur många vinter- och städsegröna arter har anpassat sig för att kunna hantera och konkurrera framgångsrikt om livsutrymme – något som vi i odling kan och bör utnyttja. Därför är det spännande att vi i många av de problemsituationer som kan uppstå i urbana miljöer, såsom varma, torra ståndortsförhållanden eller skuggiga parkmiljöer, många gånger kan finna vintergröna alternativ – vintergröna arter som naturligt utvecklat egenskaper att kunna hantera dessa miljöer.

Vinterfägring i urbana miljöer – några designexempel

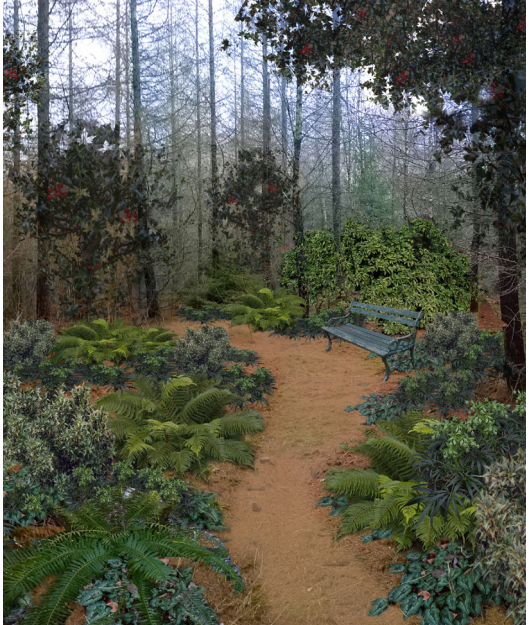
I det följande vill vi via fotomontage visa några exempel på hur några olika vintergröna arter kan användas på ett sätt som ligger i linje med hur de växer i sina ursprungsmiljöer. Exempelen utgår från några relativt vanliga svenska urbana situationer.

I fotomontaget ovan visas hur en alldaglig skolgårdsmiljö kan livas upp med vintergröna, ståndortsanpassade växter. Före: En helt vanlig svensk skolgård – kal, ensartad vad gäller växtmaterialet och allmänt torftigt. Gården är väntad åt söder, vilket tillsammans med de stora hårdgjorda ytorna gör detta till en mycket het och torr växtplats sommartid. Efter: I en miljö som denna är talar av olika slag ett givet val. I montaget ger svarttallar (*Pinus nigra*) ett rumsdefinierande krontak. En dvärgform av vanlig tall (*Pinus sylvestris* 'Watereri', mitt i bilden) utgör en tät volym av blåaktiga barr. Pelarformiga svarttallar (*Pinus nigra* 'Pyramidalis') och klotformiga bergstallar (*Pinus mugo* 'Mops') kompletterar med andra starka former och färgtoner. Marken täcks av torktålig ljung, olika *Sedum*-arter samt ruggar av silverhavre (*Helictotrichon sempervirens*). Samtliga arter är vintergröna.

I detta fotomontage visas hur en alldaglig stadspark kan livas upp med vinterfägring. Valet av växter utgår ifrån förutsättningen att många vintergröna arter har som strategi att växa som undervegetation i sommarmörka miljöer. Före: De stora bokträden har vackra stammar men under dessa finns vintertid ingen rumslighet att tala om och inga andra färger än grått och brunt, enda undantaget är en mörkgrön idegran. Efter: Parkens rumslighet har förstärkts av stora sjok av friskt grön bambu (*Phyllostachys bissetii*) i bakgrunden samt några järnekar (*Ilex aquifolium*). Mot den gröna fonden kontrasterar silvrig klätterbenved (*Euonymus fortunei* 'Silverstone') och ljusst gröna aukubabuskar (*Aucuba japonica*). Vinterblommande kejsarolvon (*Viburnum x bodnantense* 'Dawn') bidrar till den vårlika pastellpaletten. Den mörka idegranen framhävs nu mot den ljusare bakgrunden. Samtliga växter i förslaget tål sommarens skugga från trädskronorna.

I fotomontageet ovan vill vi visa hur en stadsnära skog kan ges en nästan parkliknande karaktär med hjälp av olika vintergröna undervegetationsarter. Före: En ung lärkskog i ett välfrekventerat skogsparti invid ett bostadsområde i en svensk stad. Efter: Järnekar (*Ilex aquifolium*) ger ett lågt vintergrönt krontak medan aukuba (*Aucuba japonica*) och den småbladiga *Ilex aquifolium* 'Myrtifolia' skapar rumslighet. Marken mellan buskarna täcks av den vintergröna ormbunken *Polystichum munitum*, av grenig julros (*Helleborus foetidus*) och av höstcyclamen (*Cyclamen hederifolium*). Resultatet är nästan som en liten park. Att lärkträden på sommaren får barr som skapar en mer skuggig miljö påverkar inte undervegetationsarterna negativt, då dessa i sina ursprungsmiljöer växer i lövträdsskugga.

Litteratur:

- Brising, K. (2014) *Gestaltning med vinterfägring – tre förslag på prydnadsplanteringar för Storgatan i Lomma*. Självständigt arbete, Trädgårdsingenjörsprogrammet inriktning Design. SLU Alnarp.
- Buffin, M. W. (2005) *Winter-flowering Shrubs*. Portland, Oregon: Timber Press.
- Clarke, G. (1986) *Autumn & Winter Colour in the Garden*. London: Ward Lock Ltd.
- Sjöman, H. & Lorentzon, K. (2005) *Barrväxter – mer än bara vintergrönt*. Gröna fakta, nr 6. SLU Alnarp.

Detta Movium Fakta är skrivet av:

Anders Folkesson, landskapsarkitekt, verksam som universitetsadjunkt vid SLU Alnarp, där han undervisar i materialkunskap, växtgestaltning samt är involverad i forskningsprojekt som behandlar vegetationsanvändning i urbana miljöer. Anders har under många år drivit landskapsarkitektkontoret Mellanrum.

Henrik Sjöman, landskapsingenjör, verksam som universitetsadjunkt vid SLU Alnarp, där han undervisar i växtkänedom och växtteknik. Henrik har doktorerat på ämnet "Trees for tough urban sites – learning from nature" och är involverad i forskningsprojekt med inriktning emot vegetationsanvändning i urbana miljöer.

Karolina Brising, trädgårdsingenjör med design inriktning. 2014 publicerade hon sitt examensarbete "Gestaltning med vinterfägring – tre förslag på prydnadsplanteringar för Storgatan i Lomma" och har nyligen startat upp företaget Utter & Brising Trädgårdsdesign.